

UDC: 34(497.13)"1941/1945"(082)(049.32)

CERIF: S130, S140, S149, H250, H300

DOI: 10.51204/HLH_22108A

Марина ЦВИЈАНОВИЋ*

Борис Беговић, Зоран С. Мирковић (ур.), *Правни поредак
Независне Државе Хрватске*, Универзитет у Београду
– Правни факултет, Београд 2017, 356.

Зборник „Правни поредак Независне Државе Хрватске“ даје нам за право да се запитамо зашто се о теми правног поретка најмање писало кад је у питању Независна Држава Хрватска. Сами уредници већ у предговору истичу ту чињеницу, наводећи да готово и нема радова из правне историје ове државе. Годинама су се истраживања базирала на њеној политичкој и војној историји, што није довољно да би се схватило како једна држава функционише. Питање законодавства једно је од кључних питања сваке државе.

На Правном факултету Универзитета у Београду је 2017. године одржана конференција „Правни поредак Независне Државе Хрватске“, а резултат је управо овај зборник, који је био преко потребан како би тематски круг НДХ био сагледан из свих углова. Оно што посебно треба имати у виду је настојање свих аутора (професора Правног факултета Универзитета у Београду) да ову тему обраде што објективније и без емоција, што је веома изазовно будући да је тема о којој је писано врло деликатна. Важно је нагласити и да је у радовима обилато коришћена необјављена грађа из Војног архива Министарства одбране Републике Србије.

Доцент Милош Здравковић поставља питање „правности“ поретка НДХ. Здравковић ближе појашњава сам појам правног поретка и доводи га у везу са НДХ. Питање правности НДХ објашњава кроз

* Ауторка је студенткиња друге године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, marinacvijanovic3@gmail.com

три теоријска модела. Аутор прво објашњава моделе, а тек на крају рада их упоређује са поретком НДХ. Та три модела су: модел Густава Радбруха (*Gustav Radbruch*), који се фокусира на правну сигурност и једнакост свих пред законом, модел Херберта Харта (*Herbert Hart*), који захтева постојање примарних и секундарних правила, и модел Лона Фулера (*Lon Fuller*), по којем је кључна унутрашња моралност права. Здравковић закључује да поредак у НДХ није испунио критеријуме правности ни према једном од сагледаних теоријских модела, и да правност НДХ треба ставити под наводнике.

Професор Зоран Мирковић се у свом раду фокусира на расно законодавство и његове последице. Поредећи ове законе НДХ са немачким Нирнбершким законима, аутор закључује да су расни закони у НДХ за своју базу узели немачко расно законодавство, тако пратећи политику коју је водила „Нова Европа“, али је постојао и завидан степен самосталности. Оно што аутор истиче у свом раду, а што је и најбитније, јесте примена расних закона. Кроз примере аутор лако објашњава како су се закони спроводили у дело. Заstraшивањем и новчаним кажњавањем становници неаријевског порекла били су дискриминисани. Јевреји су били потпуно искључени из јавног живота. Сви који нису испуњавали дате критеријуме аријевског порекла, али и они који се нису слагали са политиком НДХ, слали су у логоре из којих се многи никада нису вратили. Аутор је изашао из оквира самих закона и један део свог рада посветио судбини седамдесеторо људи, готово искључиво Јевреја, који су писали молбе да им се призна „аријско право“ (тј. аријевско порекло). Почетком 1942. године свима су молбе одбијене и, нажалост, већина њих је касније убијена је у логорима.

Професор Танасије Маринковић поставља кључно питање: да ли је НДХ била држава? Аутор проверава четири тезе које иду у прилог оспоравања државности НДХ. *Теза о њрошекторату* оспорава државност НДХ тако што тврди да „НДХ није била нити независна, нити је била држава,“ већ протекторат Немачке и Италије, створен њиховом вољом. *Теза о њрошвиравности* говори о начину настанка НДХ, који доводи у питање њену државност: НДХ је створена током окупације југословенске државе – а окупација је привремено стање, и то кршењем државног права Краљевине Југославије отцепљењем једног дела њене територије. *Теза о злочину* оспорава државност НДХ управо злочинима које је та држава чинила према сопственом становништву (преки судови, масовни злочини). Четврта теза, *теза о оштору*, говори о отпору који је настао на територији НДХ, тј. о Народноослободилачком покрету који је био водећи и имао најјаче

упориште у народу. Успешно деловање покрета делегитимисало је власт НДХ, показујући њену неефикасност. Маринковић потом наводи бројне примере подршке коју је црквена и политичка елита указивала органима власти НДХ. Поглавник Анте Павелић био је извор свеколиког права, његова реч била је последња; он је уживао култ вође који му је и осигурао подршку хрватског народа, а имао је и велику подршку католичког клера, као и ХСС. Маринковић закључује да је власт НДХ у почетку свог постојања била легитимна, али је у јесен 1942. године, када се шире границе ослобођене територије, од легитимне постала узурпаторска власт.

Професор Марко Давинић истражује војне и полицијске снаге НДХ. Разоружавање југословенске војске дало је могућност формирања домобранских јединица, које су биле део регуларне војске НДХ, и на чијем челу се налазио Славко Кватерник. Њему су били подређени Заповедништво копнене војске, Заповедништво ваздухопловства („зракопловства“) и Заповедништво пловних снага, као и Уред војсковође у Загребу. Оружане снаге НДХ поред Домобранства чинио је и Усташки покрет. Њега су чинили поглавник и Главни усташки стан као политичке снаге, Усташка надзорна служба као полицијско-обавештајне снаге, и Усташка војница као војне снаге. Поглавник је имао и своју личну заштиту звану Поглавников тјелесни сдруг, који су чиниле усташе од Павелићевог највећег поверења. Основане су и јединице Црна легија, на челу са Јуретом Францетићем, и Обрамбена бојна, на челу са Вјекославом Максом Лубурићем, које су биле познате по својим злочинима. Поред ових јединица постојале су и такозване „дивље усташе“, које су настале током пролећа и лета 1941. године и које су починиле неке од најстрашнијих злочина над српским цивилним становништвом на територији НДХ. Полицијско-обавештајне снаге НДХ у периоду од оснивања до јануара 1943. године чине Равнаатељство за јавни ред и сигурност (РАВСИГУР) који представља редовну полицију, и Усташка надзорна служба (УНС) која је, слично Гестапоу, полицијско-обавештајна служба - а од јануара 1943. године па до краја рата и Главно равнаатељство за јавни ред и сигурност (ГРАВСИГУР). ГРАВСИГУР је спој РАВСИГУР-а и УНС-а и настао је услед све снажнијег устанка у НДХ, ради централизације полицијских снага. Аутор закључује да је „НДХ имала све одлике тоталитарне државе тог доба, коју карактерише неограничена ауторитарна власт поглавника и њему одан, разгранат и репресиван војно-полицијски апарат“ (стр. 147).

Професор Игор Вуковић бави се кривичним правом НДХ. Власти НДХ су убрзо по оснивању нове државе донеле низ законских одредби којима су прописане строге казне у случају издаје и непоковања. У основи су преузети југословенски предратни закони, али су често драстично повећаване казне за учињена дела. Једно од основних начела кривичног права, начело законитости, није поштовано управо због неодређености самих закона која је властима пружала могућност за злоупотребу. Исто важи и за начело индивидуалне одговорности. Колективно кажњавање Јевреја, Рома и Срба спроводило се без икаквог основа. Пропис који је дозволио да се за сваког погинулог усташког војника, у случају да се учинилац не пронађе, убија 10 особа, указује на колективну одговорност једног народа или групе (комунисти). Овакве мере су биле преузете из нацистичке праксе. Поред колективног кажњавања смрћу, постојала је и колективна новчана или имовинска казна. Највише осуђеника издржавало је казну затвора, углавном они који су осуђени за кривична дела против живота и тела и имовине. Јевреји и Роми дискриминисани су на свим пољима, а казне за непоштовање закона су углавном биле смртна казна, затвор или тамница. Јевреји су морали да носе жути знак у чијем је центру писало слово Ж (Жидов). Срби формално нису били обухваћени расним законима, али нису били изузети од злочина; они су покрштавани, прогањани на територију Србије, и физички истребљивани. Како аутор закључује, „тај се поредак и не може означити као (кривично)правни, већ као поредак заснован на злочину односно кривичном неправу“ (стр. 193).

Професори Ивана Крстић и Милош Јовановић бавили су се питањем међународноправног статуса НДХ. У науци постоје различита гледишта: с једне стране, велики број аутора тврди да је НДХ била марионетска држава, док с друге стране многи аутори државност НДХ не доводе у питање. Како Крстић и Јовановић наводе, често у настајању држава „не царује међународно право, већ међународна политика“ (стр. 203). Иако је НДХ несумњиво настала уз помоћ Немачке и Италије, она јесте била израз тежње хрватског народа ка уједињењу у сопствену државу. НДХ су признале потписнице Тројног и Антикоминтерског пакта. НДХ је имала своја дипломатска представништва у иностранству, подносила је протесне ноте, објављивала ратове и потписивала међународне уговоре – што говори о самосталности њене дипломатије. Међутим, Крстић и Јовановић сматрају НДХ граничним случајем, што је и логично због комплексности њеног статуса у међународном јавном праву. Треба имати у виду да је НДХ заузимала трећину Краљевине Југославије, и да није имала потпуну подршку чак ни у хрватском народу. Партизански и четнич-

ки покрет то и доказују. Аутори виде НДХ као независну али не и суверену државу, као врсту прелазне категорије између марионетске државе и државе сателита.

Професор Дејан Поповић бави се пореским правом у НДХ. Поповић кроз хеуристичку и емпиријску анализу, као и компаративно-историјскоправни приступ обрађује пореско право у НДХ. Он упоређује настанак и развој две нацистичке творевине – Државу Словачку и Независну Државу Хрватску. Поредњи настанак ове две државе у условима немачког разбијања њихових држава претходница, њихово међународно признање, одузимање делова њихових територија од стране суседних држава, њихов антисемитизам, прогон других народа на њиховим територијама (етничко чишћење Чеха у Словачкој, и геноцид над Србима у Хрватској), њихово државно уређење и на крају и пореско законодавство – Поповић пружа занимљиве податке, и уводи нас у главну тему свог рада. НДХ је пореско право наследила од Краљевине Југославије, са одређеним изменама и допунама. Финансијске активности биле су поверене Државној ризници, основа за разрез пореза била је пореска пријава, а пореску основицу је одређивала пореска власт. НДХ је била у дефициту, порезима је могла да се покрије свега трећина јавних расхода, власти НДХ су конфискацијом имовине Срба и Јевреја и увођењем акцизних и додатних пореских намета омогућавале финансирање државних функција. Пљачком је до свог суноврата функционисала власт НДХ. Крајем рата значајан део територије НДХ био је под контролом устаника, и тамо није могао да се прикупља порез ни да се конфискује српска и јеврејска имовина; Југословенска армија ушла је у Загреб, хрватски комунисти преузели су власт, и пореско право се променило доласком нове власти.

Доцент Далибор Ђукић бави се питањем правног положаја Хрватске православне цркве. Ђукић питања везана за ХПЦ анализира из угла православне канонскоправне традиције као и праксе других држава са већинским православним становништвом. Закон о преласку из једне вере у другу прописао је обавезу подношења пријаве о промени вере надлежним властима, због чега је православно становништво, бојећи се за своју егзистенцију, прелазило у католичку веру. Промена вере значила је и промену националне припадности, и Срби који су прешли у католичанство сматрани су Хрватима. Ово је веома битно нагласити јер многи данас нису упознати кроз шта су пролазили њихови преци да би преживели, и многи Хрвати данас потпуно негирају да имају било какве везе са Србима, одбацујући тако, свесно или несвесно, своје претке. Аутор се у свом раду фокусирао на оснивање и деловање Хрватске православне цркве. ХПЦ

је званично основана законом који је донео поглавник Анте Павелић - на шта по канонској традицији шеф државе нема право. Канонска јурисдикција СПЦ на територији ХДХ никада није формално укинута, па је цео поступак оснивања противан њеним прописима и канонској традицији и самим тим ништаван. Судбина ХПЦ била је иста као и судбина НДХ - по завршетку рата престала је да постоји. Епископи и мањи број свештеника били су осуђени на смрт, а СПЦ је оснивање ХПЦ прогласила ништавим. На самом крају аутор се осврће и на актуелна дешавања и разне фракције које покушавају да поново успоставе ХПЦ. Аутор сматра да је НДХ била држава „у којој су улагани озбиљни напори да се област верских слобода уреди тако да и цркве и црквене заједнице спроводе државне циљеве“ (стр. 288).

Доценткиња Нина Кршљанин истраживала је правни режим непокретности у НДХ. На снази су остали многи предратни извори: аустријски Општи грађански законик из 1811. године је важио на подручју Хрватске и док је она била у склопу Краљевине Југославије, уз одређене измене које су уведене Законом о земљишним књигама и Законом о унутрашњем уређењу, оснивању и исправљању земљишних књига из 1930. године. Ипак, права слика се стиче из нових прописа НДХ, које ауторка разврстава у три категорије. Прва представља оне норме које очигледно дискриминишу одређену категорију становништва, и углавном су антисемитски и антисрпски. Јевреји и јеврејска предузећа морали су да пријаве сву своју имовину, а донета је и одредба којом је под претњом казне забрањено прикривање јеврејске имовине. Прописиване су и друге дискриминаторне мере, На пример, иза Закона о испитивању порекла имовине и о одузимању имовине стечене недопуштеним начином крила се дискриминација на политичко-националној основи, јер су се кроз овај закон власти углавном обрачунавале са бившим југословенским режимом. Друга категорија представља неутралне прописе који нису дискриминисали одређену категорију људи. То су углавном били аграрни прописи који су се бавили обрађивањем земље (употребом машина, возила, стоке и људске радне снаге који се користе за обраду земље), затим прописи о најму и закупу непокретности, прописи о експропријацији, земљишнокњижни прописи и одредбе о обавезном смештају за пострадале у рату, Трећу категорију представљају закони који су наизглед неутрални, али могу да се злоупотребе. Рецимо, законски је регулисано шта све треба да садржи молба за одобрење отуђивања или оптерећења непокретности, а из података који су тражени јасно се види да је главни циљ закона био да се спречи да непокретности стичу политички неподобна лица, Јевреји и православци. Из разлога јавног реда и мира „опасна и непоћудна (неподобна)“ лица могла су

бити исељена и могла им је бити одузета имовина – али овај закон је само покривао злочине који су се масовно спроводили над Србима и Јеврејима. На крају, иако су постојали многи прописи који не дискриминишу одређене категорије становништва, не може „да се говори о квалитетном правном поретку, а камоли о правној држави“, како закључује ауторка (стр. 331). Закони су деловали ретроактивно, постојала су многа ограничења, били су неефикасни и нису пружали правну сигурност.

Потреба за овом књигом била је велика. То је и разлог што је она наишла на снажан одзив, како у научној тако и у широј јавности Србије и региона. Ова књига нам пружа одговоре на питања на која се годинама избегавао одговор. Разлози за то били су разни, од политике братства и јединства до мањка жеље и могућности научника да се баве овом темом. Аутори су одговорили академским стандардима потребним за писање овакве књиге. О квалитету зборника сведоче и реномирани рецензенти: проф. др Љубодраг Димић, др Милан Кољанин, проф. др Ратко Марковић и проф. др Миодраг Орлић.

Све што је написано поткрепљено је доказима који постоје у архивама. Зато је ова књига успела у својој намери да истражи и проучи, а не да буде инструмент једног народа против другог. Предмет ове књиге није мржња, већ научни приступ једном периоду историје у којем је српски народ патио. Ова књига нам служи да не заборавимо, да се ово никада не би поновило.

Рад приспео / Paper received: 20.11.2021.

Измењена верзија / Revised version: 15.6.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 19.6.2022.